

ELŐSZÓ AZ ELSŐ KIADÁSHOZ

Útjára bocsátva a *Magyar értelmező kéziszótárt* – tíz évvel *A magyar nyelv értelmező szótára* utolsó kötetének megjelenése után – nyelvtudományunk most újabb egynyelvű, értelmező jellegű szótári művet állít az anyanyelvi művelődés szolgálatába.

Az általános műveltség gyarapodásának, a szakmai és a politikai műveltség fejlődésének együtt kell járnia az anyanyelvi műveltségnek, az anyanyelv tudatos használatának az egész társadalomra való kiterjedésével, hiszen mindennemű ismeretnek elsősorban az anyanyelv közvetítésével jutunk a birtokába. Kellő mélységű és szélességű, megbízható anyanyelvi ismeretek híján már pusztán olvasmányainknak a megértése is gondot okozhat, nem is szólva gondolataink pontos, árnyalt és igényes kifejezéséről. Az anyanyelv élő szókészletét más-más módon feldolgozó korszerű szótárak segítségével ki-ki rendszeresen ellenőrizheti és gazdagíthatja nyelvi ismereteit, és fejlesztheti kifejezésbeli készségét. Erre kisebb-nagyobb mértékben mindannyiunknak szükségünk van, mégpedig nemcsak a nyelvet munkaeszközként használó munkaterületeken (az iskolában, a tömegtájékoztató szerveiben, a kiadványállalatokban stb.), nem is csak a közéletben (a legalsó és a legfelső szinten egyaránt), hanem a társadalom életének úgyszólván minden területén.

A *Magyar értelmező kéziszótár*nak (a továbbiakban rövidítve: ÉKsz.) az a rendeltetése, hogy a lehető legszélesebb körre kiterjesztve tovább folytassa azt a nyelvvelő, anyanyelvi ismeretterjesztő és ízlésnevelő munkát, amelyet *A magyar nyelv értelmező szótára* (a továbbiakban rövidítve: ÉrtSz.) a szókészlet területén tudományosan megalapozva elindított. Szótárunk terjedelmét, szerkezetét és egész arculatát úgy igyekeztünk kialakítani, hogy lehetőleg jól megfeleljen ennek a már ma is viszonylag széles körben élő és még szélesebb körökben életre hívandó anyanyelvi művelődési igénynek. Az ÉKsz. tehát e tekintetben éppúgy hivatott szolgálni a művelt és már eleve igényesebb nagyközönséget, mint a műveltségét most szerző, most művelődő fiatalabb és idősebb nemzedékeket. Egyszóval az ÉKsz. az egyetemes magyar nyelvű közönségnek a kézikönyve, mindennapos nyelvi tanácsadója óhajt lenni. Egyidejűleg persze – reméljük – ugyancsak hasznos segédeszközként fogják használni e szótárt a magyarul tanuló és a magyar nyelvvél foglalkozó idegen ajkúak is.

Az ÉKsz. mintegy 70 000 szócikkben a magyar irodalmi nyelv és a mai magyar beszélt nyelv szókészletét öleli fel és mutatja be olyképpen, hogy a szótár használói a maga viszonylagos kerekdedségében lássák egyrészt irodalmi nyelvünk szókincsének törzsállományát, benne elsősorban klasszikusaink ma is olvasott műveinek és az élő irodalomnak a szókészletét, másrészt a köznyelvi szókészletet is, különösen a felszabadulásunk óta eltelt idestova három évtizednek az élő nyelvhasználatát. Ennek megfelelően bővítettük címszóállományunkat – az ÉrtSz.-hoz képest – a tudományos életnek, a műszaki és a mezőgazdasági tevékenységnek, valamint a legkülönbözőbb termelési ágaknak a köznyelvbe is bekerült szavaival és kifejezéseivel és a mindennapi nyelv elemeivel, ily módon tükrözve a magyar nép életkörülményeinek és életszemléletének átalakulását, fejlődését, nemzeti művelődésünk gyarapodását és korszerűbbé válását. Számos olyan címszót és újabb keletű jelentést is közlünk, amelyet eddig még nem szótároztak. Az ÉKsz.-t nagymértékben gazdagítja a 70 000 szócikkbe beépített és ott rendszerint értelmezett mintegy 15 000 állandósult szókapcsolat, szólás, szóláshasonlat és szójárás is.

A szavak és kifejezések szótári feldolgozásának legfontosabb eszköze az ÉKsz.-ban – a mű címének megfelelően – az értelmezés. Ez annyit jelent, hogy a szótár a magyar nyelv más szavainak a felhasználásával körülírja, megmagyarázza és meghatározza, azaz értelmezi a címszók és a velük alkotott közkeletű szókapcsolatok jelentését, illetőleg jelentéseit és jelentésárnyalatait. Az értelmezések szövegében lehetőleg csak olyan szót használtunk, amely – vagy amelynek legalább az alapszava – a maga betűrendi helyén szintén ki van dolgozva szótárunkban. Ennek a lexikográfiai (szótártani) alapelvnek az érvényesítése lehetővé teszi az olvasó számára, hogy – kikeresve az értelmezésben előforduló szavak szótári cikkét – értelmezéseinket jobban megértse, illetőleg pontosságukat és tartalmi érvényességüket ő maga ellenőrizze.

Az értelmezésnek és az egész címszóállomány ilyen feldolgozásának az a célja, hogy az önálló jelentések és a jelentésárnyalatok világosan elhatárolódjanak egymástól, és ezáltal kirajzolódjon a szavak jelentéstani (szemantikai) arculata, sőt a szójelentések közötti és – tágabban – az így vagy amúgy összetartozó szavak közötti összefüggések bonyolult hálózata is. Értelmezéseinkben szigorúan csak annyi nyelvi és tárgyismereti (vagy ismerettári) tudnivalót közlünk, amennyi a jelentések azonosításához és egyértelmű

megkülönböztetéséhez okvetlenül szükséges. A szakszótárak és a lexikonok általában sok tárgyismereti adatot közölnek, az általános szótárak azonban, amilyen az ÉKsz. is, még a szaknyelvi szavak és kifejezések esetében is csupán annyit, amennyi a velük jelölt fogalmak felismeréséhez és körülhatárolásához szükséges.

Szótárunk használója a szójelentéseken kívül megismerheti a szavak helyesírását, szófaji hovatartozását, kérdéses esetekben a helyes kiejtését, különféle jelentéseihez kapcsolódó stílusértékét, a nyelvi rétegekben elfoglalt helyét, jellemző használati körét, nyelvtani viselkedését, nyelvhelyességi megítélését stb. is. Gyakran úgynevezett szabad példákon bemutatjuk címszavaink sajátos kapcsolódási módjait, vonzatát, illetőleg vonzatait és velük összefüggésben használatuk fontosabb típusait vagy ritkább eseteit.

Az ÉKsz. – szabályozó, normatív jellegének megfelelően – igyekezett gondosan érvényesíteni a nyelvtisztaság és a nyelvhelyesség szempontjait, teljes összhangban mai nyelv művelésünkkel. Csillaggal (*) jelöli meg a helytelen, magyartalan és ezért kerüendő szavakat, kifejezéseket, és ahol csak lehet, utal a pongyola vagy a terpeszkedő kifejezésekre is, és közli a helyesebb, egyszerűbb, magyarosabb szerkezetet.

Az értelmezéseket mintegy 850 vonalas rajz igyekszik szemléletesebbé tenni. Noha az ÉKsz.-ban közölt rajzok – már csak viszonylag kis számuk és egyéb, külső körülmények miatt is – némi esetlegességet és aránytalanságot árulnak el a szemléltethető szavak kiválogatásában, mégis reméljük, hogy hasznos kiegészítői lesznek szótárunknak.

Szócikkeink végén – sokak kívánsága szerint – tőszavainknak és a nem egyértelműen világos képzésű szavaknak és összetételeknek az eredetére vonatkozó (etimológiai) tájékoztatást adunk. Ez a mintegy 16 000 rövid etimológiai megjegyzés – reméljük – érdekes és hasznos kiegészítője lesz a szótárnak, és növeli a mű értékét, kivált ha azt is figyelembe vesszük, hogy egy részüket máshol sem szótárban, sem kézikönyvben nem találhatjuk meg.

Szótárunk szerkesztési elveinek kidolgozásakor, címszójegyzékének összeállításakor, sőt a munka folyamán mindvégig igyekeztünk hasznosítani azokat az észrevételeket, amelyek az ÉrtSz.-ra vonatkozóan a nyelvész szakemberek vagy mások, különösen írók, újságírók és pedagógusok körében elhangzottak. Az volt azonban a törekvésünk, hogy a műfajában középszótárnak tekintendő ÉrtSz. bevált szerkesztési eljárásain, jelölési rendszerén stb. csak ott változtassunk, ahol valóban szükséges, és ahol ezt a mi szótárunknak mint kéziszótnak a műfaja és terjedelme megkívánja, illetőleg lehetővé teszi. Szótárunkat azonban így sem tekinthetjük az ÉrtSz. valamiféle rövidített, egyszerűsített változatának: az ÉKsz. a hazai szótári előzményekhez való tudatos alkalmazkodás ellenére is önálló, új szótári mű. Ezt már az az egyetlen körülmény is mutatja, hogy szótárunkban a hétköznapi ÉrtSz.-énál jelentékeny mennyiségű – mintegy tizenkétezer – címszóval több van, mégpedig úgy, hogy változatlanul minden címszóról lehetőleg teljes szótári feldolgozást adunk. A „kéziszótnak” műfajának, ezzel összhangban az egykötetes terjedelemnek megfelelően persze a szócikkek felépítésében észrevehető átalakításokat is végrehajtottunk. Némileg csökkentettük a stilisztikai, a szaknyelvi stb. minősítések számát, de ez remélhetőleg inkább megkönnyíti a jelenségek jobb áttekintését. A kiejtésjelölésben mellőztük a zárt *ë* magánhangzó megkülönböztetését, a címszók mellett pedig a jellemző ragos alakok felsorolását. Ez utóbbiakat kívánja pótolni valamelyest a szabályos ragozási típusokra korlátozódó kis függelékünk. Ahhoz, hogy címszavainknak lehetőleg minden társadalmi érvényű jelentését szótározthassuk, egyfelől a jelentések tömbösítésére, összevonására, értelemkörük tágítására kellett törekednünk, másfelől „szótári nyelvünket” úgy alakítottuk ki, hogy az az értelmezés során a legtömörebb, a leggazdaságosabb fogalmazásra adjon módot.

Hogy a viszonylag nagy címszóállomány elférjen egyetlen kötetben, ahhoz munkaközösségünk további szótártechnikai eljárásokat is keresett. Ide tartozik például a címszók részleges bokrosítása. Persze a bokrosítás, vagyis a tövük vagy előtagjuk alapján összetartozó szavaknak egy-egy szóbokorba való foglalása nem történhetett a szoros betűrend rovására, mert ez megnehezítette volna a szótárban a szavak megtalálását.

Az ÉKsz. az MTA Nyelvtudományi Intézetében készült. A szótár megalkotására szervezett munkaközösség élén Juhász József állt. A részmunkálatok szervezője és irányítója Szőke István volt. A szótár címszóállományát Juhász József alakította ki Szőke István közreműködésével. A külső munkatársakkal végeztetett adatgyűjtést P. Balázs János vezette. Ezenkívül a munkaközösség tagjai is rendszeresen gyűjtötték az új szavakat. Címszójegyzékünk összeállításához nagyobb mennyiségű új címszóval járult hozzá Szilágyi Ferenc, Ladó János, J. Soltész Katalin és Juhász József. A szerkesztési elveket a munkaközösség közösen dolgozta ki. E munkában értékes segítséget kaptunk O. Nagy Gábortól, Ország Lászlótól és a szótár tervezetének nyilvános vitáján részt vevő

intézeti és külső szakemberektől. A szerkesztési utasításokat – ezek alapján – Szőke István készítette el. A szótár nyers kéziratát – kisebb-nagyobb tömegű szócikk megírásával – alábbi tudományos munkatársaink készítették: P. Balázs János, Kovács Teréz, Ladó János, Lengyel Lajos, H. Molnár Ilona, J. Soltész Katalin, Szabadi Béla, Szilágyi Ferenc, Szőke István és Wacha Imre. E munkálat keretében a legterjedelmesebb szócikkeket Lengyel Lajos, a formaszók (indulatszók, mondatszók, határozószók, igekötők, előtagok és toldalékok) szócikkeit H. Molnár Ilona dolgozta ki. A szakszók cikkeinek tartalmi ellenőrzését külső lektorok és tanácsadók bevonásával Bakos Ferenc végezte. A kiejtésjelölés és a ragozási áttekintés Elekfi László munkája. A címszókat P. Balázs János bokrosította. A rajzokkal való szemléltetésnek és a belső képszerkesztésnek az elveit és utasításait Országh László dolgozta ki. A rajzokat az Akadémiai Kiadó grafikusai készítették Wacha Imre irányításával és ellenőrzésével. Az etimológiai tájékoztatás rendszerének összeállítója Kiss Lajos volt, az etimológiákat P. Balázs János készítette, majd a teljes etimológiai anyagot Kiss Lajos szerkesztette egységessé. A kézirat alaki ellenőrzését Kovács Teréz végezte. A nyers kéziratot – előszerkesztésként – J. Soltész Katalin és Szilágyi Ferenc, részben Bakos Ferenc és Szőke István dolgozta át. Az így előkészített kéziratot végül Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor és részben Kovalovszky Miklós szerkesztette meg. A nyomdai kefelevonatot Kovács Teréz, O. Csapó Mária és Palótyai Béla ellenőrizte és javította. A levonatok végső ellenőrzését és a szócikkeknek végleges formába öntését Juhász József és Szőke István végezte el. A munkálat folyamán technikai munkatársként közreműködött: Kereskényi Barnáné, Tordai Miklósné, Boros Ildikó, Putnoky Imre, Zsigóczy Irén, Vad Margit és Gölniczki Margit.

A szótár szerkesztői és munkaközösségének tagjai köszönetet mondanak mindazoknak, akik tanácsaikkal segítették a munkálatot. Külön köszönetünk illeti a mű lektorát, Garamvölgyi Józsefet és az Akadémiai Kiadót munkánk segítéséért.

A Nyelvtudományi Intézet szívesen fogad minden olyan megjegyzést, észrevételt és bírálatot, amely az esetleges további kiadások során hozzájárulhat anyanyelvünk új értelmező kézis�ótárának jobbításához.

Budapesten, 1972-ben

A szótár szerkesztősége